

Janko Pleterski

DEJAVNOST DR. IVANA ŠUŠTERŠIČA V ŠVICI V LETIH 1917–1918

Prvič v Švici

Šele dve desetletji po dogodku je Ernest Krulej leta 1936 objavil zanimivo epizodo iz medvojnega političnega delovanja dr. Ivana Šušteršiča. Krulej je kot političen emigrant med prvo svetovno vojno bival v Ženevi, delal v organih srbske vlade in predsedoval slovenskemu društvu »Janez Krek«. V začetku leta 1917 so jugoslovanski emigranti izvedeli, da se Šušteršič mudi v Švici »na katoliškem kongresu« in Krulej je dobil nalogo, s pristankom prof. dr. Lazarja Markoviča, delegata vlade Kraljevine Srbije, in dr. Anteja Trumbića, predsednika Jugoslovanskega odbora, da poskusi priti z njim v stik. Po značilnih skrivnih ovinkih, skrivnih pred avstrijsko obveščevalno službo, je Šušteršič privolil na srečanje in določil kraj in čas sestanka. Krulej ne navaja datuma, pove pa, da je sestanek bil v hotelu »Bellevue«, a ne, v katerem kraju. Verjetno v Bernu, morda tudi v Rigiju. Kruleja sta pričakala Šušteršič in njegova soproga. »Pogovor se je razpletal«, piše Krulej, »in ko sem jaz zatrdil, da mi odločno vztrajamo na izvenavstrijski rešitvi jugoslovanskega vprašanja in da se ne bojimo nobenih sredstev za dosego lastne državnosti, me je nenadno prekinila gospa z vzklikom: ‚Ravno tako kot naši mladi doma!‘ Dr. Šušteršič jo je kratko ošvignil z očmi, nakar je takoj vstala in se poslovila . . . Po njenem odhodu sem dr. Šušteršiču razložil namen svojega obiska. Povedal sem, od koga sem pooblaščen za ta razgovor in da je pravzaprav njegova dolžnost, da služi kot Slovenec naši skupni jugoslovanski misli. On pa je bil še vedno prepričan o zmagi centralnih sil. In najbrž je zato tudi odklonil mojo ponudbo. Preden pa sva se poslovila, je še stopil pred mene, me prijel za obe rami, mi gledal v oči in mi tiho dejal: ‚Gospod Krulej, sporočite gospodom, v katerih imenu ste prišli k meni: zame še ni prišel čas, da se pridružim vašemu naziranju, ker je tako sedaj potrebno. Ko pa ta čas pride, bom prvi na vaši strani.‘« Krulej je imel vtis, da je njegova izjava odkritosrčna.¹

Šušteršič tega stika ne omenja, četudi bi se bil lahko nanj sklical, ko je pozneje, že v Jugoslaviji, opravičeval svoje postopke med vojno. To ne zmanjšuje verodostojnosti Krulejevega spomina, ki je gotovo tudi natančen. Edini, ki je še omenil Šušteršičev obisk v Švici na podlagi njegovega pripovedovanja, je njegov somišljenik, dekan Matija Škerbec. A to je storil šele v letu 1957, ko je tudi sam bil v politični emigraciji.

Škerbec o stvari menda nikoli ni govoril s Šušteršičem samim, pač je slišal od dr. Evgena Lampeta, kaj je Šušteršič povedal njemu po vrnitvi iz Švice. To, da je Šušteršič v Švici bil večkrat, ostaja v tem spominjanju neopaženo. Škerbec pojasnjuje, da je kongres v Švici bil v zvezi s papeževim prizadevanjem, da se sklene mir. Njegov spomin se nanaša samo na potovanje v Švico februarja 1917. »Med slovenskimi parlamentarci je bil dr. Šušteršič edini povabljen tja, kar je seveda dalo netiva ljubosumju,« piše Škerbec in dodaja: »V Švici je imel dr. Šušteršič politične razgovore zlasti s francoskimi politikmi.« Vrnil pa se je z zelo dobrimi vtisi. »Francoski politiki so mu zatrjevali, da želi Francija ohraniti in še bolj okrepiti podonavsko monarhijo, ki naj bi, reorganizirana v federacijo svobodnih narodov, postala dovolj močan protiutež proti Nemčiji. Pred dr. Lampetom se je Šušteršič izrazil tedaj: ‚Jugoslovansko vprašanje je postalo mednarodno in se bo rešilo v okviru podonavske federacije.‘«² Škerbec je informacijo, dobljeno od E. Lampeta, objavil po spominu šele 39 let pozneje!

Kakšen je bil tisti kongres v Švici in kakšen njegov pravi namen, na to vprašanje že v 1917. letu ni bilo lahko odgovoriti. V aktih avstroogrškega zunanjega ministrstva se omenja,

¹ Ernest Krulej, Vse za Jugoslavijo. V: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, ur. E. Turk idr., Ljubljana, 1936, 207–208.

² Matija Škerbec, Pregled novodobnega katoliškega gibanja, II. Cleveland, 1957, 61.

da je pravi iniciator nemški katoliški poslanec in prvak Zentrums Mathias Erzberger.³ On sam je zamisel in izpeljavo v svojih spominih opisal dokaj kratko in očitno brez posebnega zadoščenja s storjenim.

»Zelo živahno sem se zanimal za ‚Internacionalno katoliško unijo‘. Toda napačna je trditev, da bi to bila moja ustanova.« S prvo pobudo zanjo je prišel k najuglednejšim švicarskim katolikom nek imeniten katoliški voditelj iz Italije, pojasnjuje še vedno nekoliko skrivnostni Erzberger. V Švici so stvar podprli, ker so v njej videli sredstvo za dosego trajnega svetovnega miru. Na prošnjo Švicarjev je Erzberger prevzel vabljenje udeležencev iz Avstrije, Ogrske, Čehov, Poljakov, Litvancev in Holandcev za prvi kongres, ki bi se naj sestal februarja 1917. Vabljenje Italijanov, Špancev in Francozov so imeli v rokah Švicarji sami. Holandci so udeležbo odrekli, Španci niso mogli priti zaradi potovalnih težav. Prvi kongres (imenovan »Katoliško-politično-socialni svetovni kongres«) se je sestal v Zürichu februarja 1917 in potekel zelo zadovoljivo, piše Erzberger. Sprejel je vdanostno adresso na papeža in spočel akcijo za lajšanje usode vojnih ujetnikov in civilnih internirancev. Nemškemu vojnemu vodstvu pa so »Internacionalno katoliško unijo« (IKU) zatožili kot škodljivo nemškim interesom in Erzberger jo je moral zagovarjati v posebni spomenici. Novembra 1917 je bilo razposlano vabilo za drugi kongres, ki je takole označilo njegov namen: »Stik med političnimi in socialnimi voditelji katolikov vseh dežel in vplivanje na mirovna pogajanja v smislu splošnih krščanskih in katoliških interesov, zvesto sodelovanje pri obnovi svetovnega in družbenega reda.« K temu še »ugotovitev določenih enotnih političnih, socialnih in gospodarskih smernic, a brez omejevanja akcijske svobode katolikov posameznih držav.« Ustanovljeni so bili organi IKU: generalno tajništvo v Zürichu, petčlanski poslovodni odbor, sestavljen iz Švicarjev, in centralni komite, sestavljen iz predstavnikov vseh dežel. Konec januarja 1918 se je sestal drugi kongres z lepo udeležbo predstavnikov dežel: Danske, Nemčije, Litve, Avstro-Ogrske, Bosne (!), Liechtensteina, Rusije (?), Čehov in Švice. Kongres je pozdravil mirovno noto papeža Benedikta XV. z dne 1. avgusta 1917 in terjal za Sveti sedež (državno) svobodo in neodvisnost in pravico, da bo zastopan na mirovnih pogajanjih. Priporočil je tudi ustanovitev »sekcij za obnovo mednarodnega prava«. Po sklepu tega kongresa se je potem sestal spomladi 1918 v Luzernu še mednarodni kongres katoliških krščansko-socialnih organizacij delavcev in delavk.⁴ Že iz Erzbergerjevega spominskega prikaza je videti, da sta oba kongresa IKU bila zelo enostranska, da se ju niso udeležili predstavniki iz antantnih držav (1918 Rusija ni bila več član Antante) niti ne Španije. Predvsem pa ne iz Belgije, ki je bila nekak preizkusni kamen vsakršne tedanje evropske mirovne politike, tudi katoliške.

Prvi kongres IKU se je sestal v Zürichu 12. in 13. februarja 1917.⁵ Pobuda zanj očitno ni prišla iz kroga avstrijske vlade. Zunanjega ministra Czernina je o nameri obvestil vodilni politik nemškoavstrijske krščansko-socialne stranke, poslanec dr. Albert Geßmann, ki je s tem namenom prišel dne 30. januarja 1917 k njemu osebno, naslednjega dne pa mu poslal še pismo. Avstroogrsko zunanje ministrstvo je nemudoma vprašalo svoje poslanstvo v Berlinu in 7. februarja dobilo brzojavno informacijo grofa Larischa: Nemška vlada za nameravani kongres sicer ve, a ni obveščena o njegovih domnevnih stranskih namenih (pospeševanje mirovne akcije) in se do zadeve drži pasivno. Avstroogrsko zunanje ministrstvo je na nameravani kongres opozoril tudi vojaški obveščevalni urad (Kriegsüberwachungsamt – KÜA), ki je 30. januarja prestregel brzojavko iz Berlina, s katero je Erzberger sporočal češkemu klerikalnemu politiku M. Hrubanu v Olomouc, da je zaželena njegova navzočnost na kongresu kot zastopnika »katoliških Čehov« in da se naj za potni list in za potovanje poveže z Geßmannom.

Nič podobnega ni najti v zvezi z dr. Šušteršičem. V svojem pismu z dne 31. januarja 1917 je Geßmann sporočil zunanjemu ministru imena le »nemškoavstrijskih« udeležencev. Omenil pa je, da je nemški »Zentrum« mnenja, naj pridejo tudi katoliški parlamentarci slovanskih narodnosti in da zato dodatno predlaga dr. Mořica Hrubana in msgr. Jana Šrameka iz Brna.

³ Zanj gl. H. Lutz, Die deutschen Katholiken in und nach dem ersten Weltkrieg, Hochland 55, 1962/63, 193–216.

⁴ Mathias Erzberger, Erlebnisse im Weltkrieg, »Deutsche Verlags-Anstalt«, Stuttgart – Berlin, 1920, 17 in sl.

⁵ O kongresih IKU in o dejavnostih v zvezi z njimi obstaja dokumentacija v fondu Ministrstva za zunanje zadeve v avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA). Gre za Politische Abteilung des Ministeriums d. Aussern. Karton 709, Generalia IX/6, Diverse Angelegenheiten 1913–1918, »Katholisch – politisch – sozialer Welt – Congress« in Zürich, 1917 (–18)«, in pa Karton 86, Gesandtschaft Bern, Subfaszikel 32, »Internationale Katholische Union in Zürich« in Subfaszikel 34, »Südslawische Bewegung«. V nadaljnjem kratko: HHStA-MdA.

Geßmann piše še o Poljaki, ničesar pa o Slovencih. Šele pozneje je na aktu pripisanih nekaj imen, a od Slovencev edini Šušteršič. Nemškoavstrijski katoliški politiki so torej krog udeležencev razširili na Slovane šele na posebno pobudo Nemcev. Takšen potek izbora delegatov iz Avstroogrske pač izključuje možnost, da bi Šušteršič bil med načrtovalci kongresa v Zürichu. Sploh je bil namen kongresa nejasen. Ko je vršilec dolžnosti avstroogrskega poslanika v Bernu 18. februarja 1917 poročal o rezultatih kongresa, je posebej omenil, da si delegati še med potovanjem v Švico niso bili na jasnem, kaj se s kongresom namerava, in da so vedeli le to, da za prireditvijo stoji Erzberger. Šlo je za namerno skrivnostnost. Zakaj? Namere, pripomoči k akciji za mir, pobudnikom pač ne bi bilo treba skrivati. Tisto, česar niso mogli ali pa hoteli razkriti, je bila namera, da ne nastopajo zgolj kot predstavniki katoliških strank svojih držav, temveč, da tudi hočejo zagotoviti mednarodni mirovni akciji katoliških politikov osrednjo pravno in politično os, tj. meddržavnopravno sposobnost Vatikana. Meddržavnopravni položaj papeške države je bil nerešen, posebno znotraj Italije same. In že od časa vstopa Italije v vojno na strani Antante je bilo znano, da so antantne vlade Italiji v sicer tajnem londonskem paktu (26. april 1915) zagotovile, da Vatikanu ne bo dovoljena udeležba na mirovni konferenci po končani vojni. Kočljivost položaja Vatikana v mednarodni politiki v času svetovne vojne je narekovala pobudnikom kongresa veliko previdnost, saj niso vedeli, kakšen bo uspeh in učinek njihove akcije. Če bi se poskus za mednarodno organizacijo omejil le na centralne države in kvečjemu še na nekatere nevtralce, bi preveč neposredna povezava z Vatikanom utegnila državnemu položaju le-tega bolj škoditi kot koristiti. Erzbergerjev biograf Klaus Epstein je 1962 objavil podatek, da je Erzberger pobudo za IKU podvzel v zimi 1916–1917 po posvetu z nuncijem v Münchnu Frühwirtom. Epstein piše, da je glavni namen akcije bil zainteresirati svetovno javnost za rešitev rimskega vprašanja v prid papeža. Vatikan pa je v bojazni pred sitnostmi z italijansko vlado svetoval zmerne formulacije in to, da se IKU za javnost ukvarja z drugimi vprašanji, npr. s socialnim vprašanjem.⁶ Povsem skladen s takšno taktiko je bil način, kako je o züriškem kongresu IKU obvestil slovensko javnost Slovenec. Ta je 13. februarja 1917 sporočil, da se je v Zürichu sestal »mednarodni socialni kurz«!

Gotovo se Erzbergerju s prizadevanji za rešitev rimskega vprašanja ne bi tako mudilo, če ne bi prizadevanje za mir bilo tako pereče. Rešiti Nemčijo in z njo tudi celovito Avstroogrsko iz uničujočega vojnega vrtinca, preprečiti revolucionarno krizo in zagotoviti obnovo avtoritete starih oblastnih vrhov v posameznih državah in v mednarodnih odnosih, to je bil nagib, ki mu je bila potrebna za diplomacijo usposobljena, mednarodnopravno priznana papeška država.

Najdlje v prve začetke pobude za IKU je segel Geßmann v poročilu o prvem kongresu v Zürichu, ki ga je poslal zunanjemu ministru Czerninu 19. februarja 1917. Tudi on poroča le po pripovedovanju Erzbergerja in posameznih Švicarjev.⁷

Prva pobuda za skupno postopanje katolikov vojskujočih se držav je v letu 1915 prišla od italijanskega poslanca Migliolija. Ta je v pogovoru s švicarskimi katoliki izrazil mnenje, da bi se morali sestati katoliki vseh vojskujočih se držav in skleniti, da bodo v svojih parlamentih glasovali proti vojnim kreditom. Švicarji so zamisel odklonili z opozorilom, da bi se katoliške frakcije le težko mogle odločiti za kaj takega, tudi če se ne upošteva, da v Avstriji o kreditih ne glasujejo v parlamentu in da v vrsti vojskujočih se držav (Bolgarija, Turčija, Anglija) katoliki pomenijo samo majhen odstotek prebivalstva. Že jeseni 1915 so se Švicarji začeli pogovarjati z Erzbergerjem o mednarodnem sestanku katolikov. Stopili so tudi v stik s katoliki Španije in Holandije, ki so privolili k predlogu za snidenje. Katoliki v Franciji in Belgiji pa so zamisel nemudoma odklonili. Stiki z Irci so bili skrajno težavni. Obveščanje katolikov v državah četverne zveze je prevzel Erzberger.

Geßmannova verzija edina imenuje prvega pobudnika, italijanskega poslanca Migliolija. Verjetno je šlo pri njegovi pobudi za odsev položaja v še nevtralni Italiji pred 23. majem 1915, ko je odločitev parlamenta za vstop v vojno bila predmet ostrega političnega boja. Po vstopu Italije v vojno na strani Antante je bil stik z italijansko katoliško politiko očitno pretrgan. Okrepila pa se je tista stran zamisli o mednarodnem sodelovanju katoliških strank in gibanj, ki je hotela svojo mednarodno pravno oporo najti v delovanju Vatikana.

⁶ Klaus Epstein, Mathias Erzberger und das Dilemma der deutschen Demokratie, Berlin – Frankfurt a.M., 1962, 164.

⁷ HHSIA-Mda, Pismo dr. A. Geßmanna zunanjemu ministru, 19. februarja 1917, s prilogami.

O prvem kongresu v dneh 12. in 13. februarja 1917 v Zürichu, na katerem je nameravana katoliška internacionala končno dobila svoje ime – Mednarodna katoliška unija (Internationale katholische Union = IKU) – obstajajo tri poročila. Prvo, diplomatsko, je poslal vršilec dolžnosti avstroogrškega poslanika v Bernu Palfy dne 18. februarja. Drugo je že omenjeno pismo neposrednega udeleženca, ki ga je 19. februarja spisal na Dunaju dr. A. Geßmann. Palfyjevo poročilo se naslanja na opažanja konzulata v Zürichu in na informacije, ki jih je zaupno povedal nek »odličan parlamentarec iz (habsburške) monarhije«. Glede na različnost poudarkov in na suplementarnost podatkov lahko sklepamo, da Palfyjev informator ni bil Geßmann. Obe poročili dajeta skupaj splošno podobo kongresa in dogajanj krog njega.

Poimenski seznam udeležencev iz posameznih dežel daje Geßmann: Iz Nemčije M. Erzberger, v. Freyburg, dr. Porsch, dr. Spahn; iz »Pruske Poljske« v. Chapski, knez Drucki-Lubecki, v. Mankowski, grof. Zoltowski; iz Avstrije dr. O. Ender, J. Fink, dr. Hruban, v. Luk-Lukaszewicz, dr. H. Mataja, A. Rhomberg, prof. J. Šramek, dr. I. Šušteršič (sebe Geßmann ne navede!); iz Ogrske baron Böi-Orosdyi, dr. A. Ernzt, dr. A. Giesswein, C. Huszar, B. Turi, grof A. Zichy; iz »Kraljevine Poljske« grof Kwilecky, grof Ronikier; iz Švice G. Baumberger, prof. Beck, dr. E. Feigenwinter, dr. Th. Hollenstein, dr. Pestalozzi-Pfyffer, dr. Raber, dr. Seiler, dr. v. Streng, še en dr. v. Streng in A. Wirz. Udeleženci torej izključno iz območja Nemčije in Avstroogrške, od nevtralnih držav pa edinole iz Švice. Španci niso mogli priti, ker jim Francozi niso pustili čez mejo. Podobno tega (baje) Holandcem niso dovolili Nemci. Francozi so udeležbo že takoj odklonili, a vljudno, medtem ko so Belgijci odvrnili robato, da se z Nemci ne bodo nikoli usedli za konferenčno mizo! Z Irci ni bilo stika. Najbolj je prireditelje kongresa razočaralo dejstvo, da ni bilo nikogar iz Italije.

Palfy v svojem poročilu posebej ugotavlja, da še zdaleč ni šlo za kak svetovni kongres, kot so ga nekateri napovedovali. Tudi če bi prišli vsi pričakovani delegatje. Kljub temu pa je prireditev imela širši kot zgolj krajevni »kolorit«. Odsotnost predstavnikov iz Italije je onemogočila, da bi prišlo do kakega političnega zblizanja, ki bi šlo čer rob sicer poudarjeno nepolitičnega značaja kongresa. Tak značaj se je razločno uveljavil ob poskusu švicarskega predstavnika Pythona, da bi v svojem nagovoru načel vprašanje miru »v politični luči«. Nejevoljni obrazi vseh udeležencev, piše Palfy, so njegov poskus zatrli v kali.

Leto dni pozneje je v brošuri, izdani po drugem kongresu, omenjeno, da je prvi kongres sklenil, da se ne bo pečal s »teritorialnimi vprašanji«.⁸

Rezultati kongresa so sicer zelo mršavi, nekaj pa je vendarle bilo doseženega, piše Palfy. Ustanovili so osrednji urad v Zürichu, katerega naloga bi bila, da po vojni poveže stranke in omogoči izmenjavo njihovih kulturnih, socialno političnih in etičnih prizadevanj. Sprejeta je bila tudi adresa na papeža. »Da bi kongres zapustil za seboj kako vidno znamenje«, si je stvar razložil Palfy. Seveda je ta adresa bila prvenstven namen prireditve. Pri Palfyju je najti podatek, ki ga je Geßmann zamolčal. Pri sestavljanju adrese so namreč nekateri avstrijski delegati hoteli, da izpade beseda »suverenost« (papeške države), sklicujoč se na »občutljivost naših liberalnih krogov« in zaradi ozirov do Italije. Beseda je ostala v adresi na zahtevo delegatov iz Ogrske!

Tretje je poročilo samega poslanika von Gagerna (Nr. 24/ P.-A. z dne 17. februarja 1917). V njem je opisan incident ob poskusu Pythona, državnega svetnika iz kantona Fribourg – Freiburg, da bi načel politična vprašanja. Python »je izrazil željo«, piše Gagern, »da bi se Avstro-Ogrska razvila (razširila) na Balkan, da bi tako okrepljena monarhija lahko sprejela boj s pravoslavno Rusijo. Ta izvajanja gospoda Pythona v celoti ustrezajo razmišljanjem mnogih (nam) naklonjenih francosko-švicarskih katolikov, ki gledajo v Avstro-Ogrski katoliško silo par excellence, do Rusije pa čutijo odpor kot do dednega sovražnika katolicizma, spričo njene nasilniške pravoslavne propagande. Ta rusofobija katoliških Švicarjev nam pride zelo prav, ker nam je zaradi nje njihov tisk razmeroma dostopen.«⁹ Značilno je, da je Šušteršič obdržal trajen stik prav s tem izrazitim francoskošvicarskim avstrofilom in rusofobom.

Zadnji sočasni odmev zürškega kongresa v gradivu ministrstva za zunanje zadeve je poročilo njegovega predstavnika Ugrona iz Varšave. Povrnjeni udeleženci katoliškega kongresa v

⁸ Die zweite Konferenz der Internationalen katholischen Union in Zürich vom 29.–31. Januar 1918, 21.

⁹ HHStA-MdA, Gagern Nr. 24/P.-A., 17. februar 1917.

Zürichu, piše Ugron, so prinesli vtis, da je Sveti sedež, zlasti v poljskem vprašanju, »popolnoma pridobljen za Antanto«. ¹⁰ Tudi s tega vidika torej kongres v Zürichu ni bil ravno uspešen za vojno politiko centralnih držav. Pripomba poljskih delegatov iz nemškega protektorata vsekakor kaže, da je udeležba delegatov iz Nemčije in njihovo prizadevanje za vzpostavitev IKU, vendarle imela še en skrit smisel, namreč podpirati nemško vojno politiko.

O posebnih posvetovanjih nekaterih delegacij v Zürichu poroča Geßmann. Avstrijski in ogrski delegati so imeli 11. februarja 1917 zvečer pogovor z Erzbergerjem. Ta jim je šele pojasnil, kaj je namen kongresa: povezava katolikov različnih držav, zlasti za čas po vojni. Avstrijski in ogrski delegati pa so poudarili, da se mora v današnjem času katoliška konferenca kar najbolj odločno izreči za dosego miru. V nasprotju s to potrebo se švicarski osnutek adrese na papeža, s katerim jih je seznanil Erzberger, vprašanja miru le bežno dotika in še to v nekem stranskem stavku! Erzberger je pojasnil, da Švicarji menijo, da kot predstavniki nevtralne države ne morejo reči kaj več. Avstroogrski delegati so bili nasprotnega mnenja, da namreč Švicarji tu ne govore le kot državljani Švice, temveč predvsem kot katoliki. Vsak katolik pa se mora zavzemati za mir. Oni sami ne morejo biti pobudniki mirovne izjave, ker bi se to lahko ocenjevalo kot znamenje šibkosti centralnih držav, glede na to, da na kongresu ni delegatov iz antantnega tabora! Zato morajo ravno nevtralcu predlagati izjave za mir. Geßmann dodaja, da je to stališče avstrijskih in ogrskih delegatov biloupoštevano in da sta v tem smislu bila dodana dva stavka tretjemu odstavku švicarskega predloga adrese papežu. (»Celoten katoliški svet se zahvaljuje Vaši svetosti za venomer ponavljano prizadevanje za obnovo miru, za izpolnitev te najbolj vroče želje, kar jih navdaja narode zemeljske oble. Krščanstvo zida svoje staro upanje na blagoslovljeno delovanje Vaše svetosti za ta veliki, vzvišeni in resnično katoliški smoter in moli, da bi skorajšnji uspeh kronal to delovanje.«) Naslednjega dopoldneva, 12. februarja, so se sestali avstrijski in ogrski delegati sami zase. Zedinili so se, naj kongres sprejme, poleg adrese papežu, še poseben razglas katolikom vsega sveta, ki bo klical k delu za mir. Zamisel so sprožili potem še na posebnem posvetu z nemško delegacijo. Ta pa se je odločno uprla, češ da bi takšen razglas lahko vzbudil vtis o šibkosti centralnih držav, glede na okoliščino, da je Antanta v tako rezki obliki že zavrnila njihove mirovne ponudbe. To se je nanašalo na izmenjavo pogledov na pogoje za mir v javnih notah ene in druge strani, ki se je izvršila v januarju 1917 na pobudo predsednika ZDA Wilsona. ¹¹ K nemškemu stališču so se nagibali tudi ogrski delegati. Avstrijski delegati so bili sicer čisto drugačnega mnenja, poroča Geßmann, smatrali pa so, da tega vprašanja ni mogoče razmotrivati v navzočnosti nevtralnih delegatov. In presodili so, da Švicarji avstrijskega stališča ne bi sprejeli proti Nemcem ali morebiti tudi proti delegatom iz Ogrske. Zato so Avstrijci od te ideje odstopili.

Po vseh teh predhodnih razčiščevanjih se je začel pravi kongres. Najprej so sprejeli (že dopolnjeno) addresso na papeža. Nato so odobrili smernice, ki jih je predložil tajnik Baumberger, a ne da bi že kar začeli razpravo o gospodarskih in socialnih vprašanjih. To so prepustili komiteju, ki so ga izvolili pozneje. Takoj pa so na švicarsko pobudo obravnavali vprašanje vojnih ujetnikov in civilnih internirancev, pa tudi vprašanje mednarodne zaščite delavcev. Končno so izvolili komite z imenom IKU, ki so ga sestavili trije delegati iz Nemčije (Erzberger, Porsch, Spahn), trije iz Avstrije (Hruban, Mataja, Šušteršič), trije iz Ogrske (Ernszt, Gieswein, Zichy) in pet iz Švice (Dejeunaux, Noseda, Python, Streng in Wirz). Iz Poljske se je vključil le en delegat, in to začasno (Kowalski). Katolikom iz Nizozemske in Španije so ostala odprta po tri mesta, katolikom iz Bolgarije, Luksemburga in Turčije pa po dve. Komite je izvolil izvršilni odbor s sedežem v Zürichu. Vanj so določili vseh pet švicarskih članov, za predsednika Švicarja Wirza, za generalnega tajnika pa urednika dnevnika »Neue Zürcher Nachrichten« Baumbergerja. Izvršilni komite je dobil nalogo, da se poveže s katoliki vseh držav in da po možnosti doseže, da bi se včlanili v unijo. Ukvarja se naj tudi z vsemi sprotnimi stvarnimi vprašanji.

Kongres je o svojem delu sklenil objaviti le kratek komunike, addresso papežu pa priobčiti šele potem, ko bi Sveti sedež nanjo odgovoril, ali pa bi bila natisnjena v »Osservatore Romano«. ¹² Šlo je z ene strani za veliko obzirnost do vojne diplomacije centralnih držav, z

¹⁰ isti fond, Ugron, 8. marec 1917.

¹¹ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana, 1965, 87. (Kratko: Prva odločitev.)

¹² HHStA-MdA, Geßmannovo poročilo.

druge pa do zunanje politike Svetega sedeža. Načrt dejavnosti IKU je bil več kot skromen in še o tem je bila zapovedana velika diskretnost. Upi na resničen mednarodni uspeh te akcije so bili po presoji zborovalcev v Zürichu zelo majhni in zato podviga niso hoteli obešati na prevelik zvon. Če je Geßmann v svojem poročilu Czerninu zatrdil, da je kongres imel »vznesen in naravnost veličasten potek«, je to storil najbrž bolj sebi v tolažbo in hrabritev.

O skrivnem stiku Šušteršiča z jugoslovansko emigracijo v gradivu zunanjega ministrstva ni sledu. In tako tudi ne moremo zanesljivo trditi, da ni imel tedaj ali pa kdaj pozneje zares stika tudi s kakimi Francozi, kot je to menda trdil dr. Evgen Lampetu. Verjetno to ni, glede na splošno odklonilno stališče francoskih katolikov do akcije centralnih držav prek IKU. Ugotovili pa smo, da je Šušteršič postal član osrednjega komiteja IKU in da je ohranil stik z njegovo aktivnostjo.

Avstrijski in ogrski udeleženci konference so poslali pozdrav cesarju Karlu in ta se je zahvalil vsakemu posebej. Razume se, da je Šušteršič cesarjev odgovor nemudoma objavil.¹³ Po tako izkazanem odobravanju konference z najvišjega mesta se je odločil tudi za osebno izjavo o njej.¹⁴ Najbrž gre njemu tudi pripisati tematski uvodnik v Slovincu o katoliški mirovni politiki.¹⁵

Poslanica IKU papežu je bila v Vatikanu odobrena in Slovenec jo je objavil konec marca, nekaj dni za tem pa še odgovor vatikanskega državnega tajnika Gasparrija. V tem odgovoru je Vatikan preciziral namen mirovne akcije. To je več kot le končanje sovražnosti. Gre tudi »za obnovitev razrušenega javnega in družabnega reda na temelju vere in pravičnosti«. To je zdaj že odmev na revolucijo v Rusiji. Revolucija je papeževu mirovno prizadevanje postavila v nov okvir, v okvir družbeno restavrativne politike.¹⁶ Značilno je, da na rusko demokratično revolucijo javno reagira zgolj z restavrativnim poudarkom, ne da bi omenila ali kako drugače zaznala tisto spremembo v mednarodnem položaju, ki je za katolike nastajal s padcem carizma kot glavne opore pravoslavja. Pri Slovencih je to nemudoma ugotovil Fran Grivec. V Šušteršičevi politiki ni zaznati, da bi upošteval to spremembo v evropski konstelaciji.

Po ruski februarjski revoluciji in po ameriški vojni napovedi se je pred nemško vlado postavilo vprašanje miru v dveh oblikah: kot mirovna resolucija nemškega državnega zbora in kot posredovanje papeža Benedikta XV.¹⁷ Prvo je sprejela večina v državnem zboru 19. julija 1917, drugo pa je naznanil pri nemškem državnem vrhu že 26. junija 1917 nuncij Pacelli, ko je izročil papeževu pisno ponudbo, da posreduje za mir. Nuncij je pri tem povedal, da je papež pripravljen posredovati za mirovne pogovore z zahodnimi državami le v primeru, če Nemčija vnaprej zagotovi neodvisnost Belgije. Papeževa mirovna ponudba ni bila dana proti volji Anglije. Četudi državni kancler Bethmann Hollweg ni izrecno zagotovil, da se Nemčija odreka Belgiji, je papeška diplomacija imela vtis, da je nemška vlada vendarle pripravljena tej zahtevi ustreči, in tako je prišlo do sklepa, da Vatikan sproži splošno mirovno akcijo. Benedikt XV. je 1. avgusta 1917 v noti, izročeni vojskujočim se državam, ponudil svoje posredovanje za mir na podlagi statusa quo, ne da bi s tem bil izključen kak »razumen kompromis« v mejnih vprašanjih. Poleg Belgije je šlo predvsem še za vprašanje Alzacije in Lotaringije, ki pa sta bili vojni cilj Francije, katerega je Anglija popolnoma podpirala. S strani Antante se tu ni moglo pričakovati popuščanja in to je omogočalo nemški vladi, da ne da svojega jamstva glede Belgije. V pismu 24. septembra 1917 je sporočila nunciju, da še ne more dati nobene določne izjave o Belgiji, hoče pa to storiti v ne preveč oddaljenem času. Nemška vlada je namreč upala, da bo v tajnih stikih medtem dobila od Anglije zagotovila glede Alzacije-Lotaringije. Tega ni dosegla in obmolnila je tudi o Belgiji. »Vlada Nemčije«, piše Erzberger, »je o Belgiji molčala tako dolgo, da ni imela več kaj reči, in s tem si je naprtila težko krivdo za podaljšanje vojne.« Dejansko je že 24. septembra 1917 nemški odgovor na papeževu noto pomenil »nagel konec papeževga mirovnega posredovanja, ki se je bilo začelo tako upapolno.« – Od antantnih

¹³ Slovenec, 23. 2. 1917, 44, Dnevne novice. Udeležniki zürške konference in cesar Karel.

¹⁴ Slovenec, 24. 2. 1917, 45, Dr. Šušteršič o zboru katoliških parlamentarcev v Zürichu.

¹⁵ Slovenec, 3. 3. 1917, 51, Katoliška vera, vojska in mir.

¹⁶ Slovenec, 31. 3. 1917, 74, Akcija Mednarodne Katoliške jednote za mir (poslanica papežu) in 2. 4. 1917, 75, Odgovor vat. državnega tajnika kardinala Gasparrija.

¹⁷ Karl Dietrich Erdmann, Friedensresolution und päpstliche Friedensvermittlung. V: Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte, 9. Neubearbeitete Auflage, Hgg. von Herbert Grundmann, Bd. 4, 1. Teilband, »Union Verlag«, Stuttgart, 1973, 122–126.

držav Benedikt XV. sploh ni dobil uradnega odgovora na svojo mirovno noto.¹⁸ Ljubljanska izjava slovenskih strank 15. septembra 1917 v podporo papeževi mirovni akciji je bila torej dana v času, ko je upanje na njen uspeh bilo še odprto.

Šušteršič drugič v Švici

V zgodnji jeseni 1917, 5. oktobra, je zastopnik avstroogrškega zunanjega ministrstva pri vojaškem vrhovnem poveljstvu obvestil svoje ministrstvo, da je to poveljstvo načelno odobrilo potovanje dr. Ivana Šušteršiča v Švico, ki da tja potuje »kot delegat na konferenco ‚Internacionalne katoliške unije‘«. Ukazalo je poveljstvu armadne skupine Boroeviča, naj mu izda potni list.¹⁹ Najbrž je šlo za udeležbo Šušteršiča na sestanku osrednjega komiteja IKU. O tem sestanku ni na voljo kakega poročila. Verjetno je stal v znamenju podpore papeževi mirovni noti. Šušteršič je še vedno potoval kot nesporni načelnik SLS. V tistih mesecih je najbrž večkrat pisal freiburškemu državnemu svetniku Pythonu. To in pa dejstvo, da že drugič potuje v Švico, je na Šušteršiča obrnilo posebno pozornost avstrijske obveščevalne službe, ki je nadzorovala gibanje jugoslovanske emigracije v Švici.

Konec leta, 27. decembra 1917, je avstrijski obveščevalni center v Lausanni sporočal avstrijskemu vojaškemu atašeju v Bernu, v kako živahnem pisnem stiku je Šušteršič s Pythonom, ki je »eden prvakov klerikalne stranke v Švici« in ki »zelo veliko da na Šušteršičeva poročila.« Obveščevalec pa že dodaja informacijo, da je ljubljanski škof Iglic (Jeglič) Šušteršiča »dezavuiral« in da je ta zdaj »vodja nove slovenske kmečke stranke«. Obveščevalni center ne dvomi o koristnosti Šušteršičevega stika s Pythonom, ki je »sicer zelo avstrofilski«. Pa vendar tudi Python ni brez napake! V pogovoru z univerzitetnim profesorjem za književnost na freiburški univerzi Nadlerjem je namreč Python spraševal, kakšen bi utegnil biti izid plebiscita na južnem Tirolskem o pripadnosti Avstriji ali Italiji! Štiri dni pozneje je center iz Lausanne svoje poročilo še dopolnil: Obnašanje dr. Šušteršiča vendarle ni tako razveseljivo! Zopet namreč namerava priti v Švico in njegovi pogovori s Pythonom imajo tudi učinek, za katerega on sam morda niti ne ve. V Freiburgu se namreč mudi profesor Brunhes s pariške Sorbonne, ki je kot klerikalec zelo intimen s Pythonom, a je sam eden t.i. Joffrejevih agentov! Kar bo Šušteršič povedal Pythonu, bo tako prišlo na uho Joffreja! Tudi francoski vojaški ataše se večkrat pojavlja v Freiburgu. Vse to ne pomeni očitka Šušteršiču, a treba bi ga bilo vsaj posvariti.²⁰

Pogosti Šušteršičevi prihodi v Švico so že vznemirjali avstrijske obveščevalce, četudi o njegovi lojalnosti niso dvomili. Iz njihovih domnev o zaupnosti Pythona s francoskim profesorjem Brunhesom bi mogli sklepati, da se je tukaj Šušteršiču morda res odpirala možnost konsultacije s francoskimi katoliki. Vprašanje pa je, ali so le-ti takrat res računali na ohranitev podonavske monarhije oz. na vzpostavitev podonavske federacije, kot naj bi po Lampetovem pripovedovanju od njih slišal Šušteršič.

Tretjič v Švici

V dneh 29. do 31. januarja 1918 se je v Zürichu sestal drugi kongres (konferenca) IKU. To je bil čas, ko se je z izjavami britanskega premierja Lloyda Georgea in predsednika ZDA Woodrowa Wilsona Avstroogrski zopet odprla možnost za separaten mir in za ohranitev integritete in ko so bili izgledi za nastanek jugoslovanske države po načrtih Jugoslovanskega odbora in vlade Srbije na najnižji točki. Predsednik srbske vlade Nikola Pašić poskuša v tej uri brezupa pridobiti od ZDA in drugih velikih zaveznikov za Srbijo vsaj dezaneksijo Bosne in Hercegovine od Avstroogrške in njuno priključitev Srbiji, prepuščajoč Slovence in Hrvate usodi. A hkrati je to čas, ko se na domačih slovenskih tleh vztrajno in pospešeno razvija deklaracijsko gibanje za državno samoodločbo. Prav v dneh kongresa IKU v Zürichu pošlje Jugoslovanski klub v dunajskem parlamentu, pod predsednikom dr. Antonom Korošcem, spomenico nemško – avstroogrsko – ruski mirovni konferenci v Brest Litovsku, v kateri terja za Slo-

¹⁸ Erzberger, o. c., 281–282, 287.

¹⁹ HHStA-MdA, Der Vertreter des k.u.k. Ministeriums des Äuszern beim, k.u.k. Armee-Oberkommando, Baden, 5. oktober 1917.

²⁰ Isti fond, Gesandtschaft Bern, Subfaszikl 34, Südslawische Bewegung, Emmental 27. 12. oz. 31. 12. 1917 iz Berna, Nr. 2663. in Nr. 2663/1. – General Joseph Joffre je bil vrhovni poveljnik antantnih vojska na zahodu.

vence, Hrvate in Srbe habsburške monarhije mednarodno priznanje pravice do samoodločbe za lastno državnost, zdaj že brez obvezne povezave z habsburško-lotarinško dinastijo (31. januar 1918).²¹

Zopet se je odprlo vprašanje, kdo naj se iz Avstroogrške udeleži kongresa IKU. Prvi se je na zunanjem ministrstvu pojavil s tem vprašanjem poslanec dr. Heinrich Mataja, ki je v vlogi organizatorja nasledil Geßmanna. Ta je namreč umrl prav kmalu po prvem kongresu IKU. Mataja je 28. decembra 1917 prinesel na zunanje ministrstvo seznam predvidenih udeležencev s prošnjo, da pogledajo, ali med njimi ni kake nezaželene osebe. Mataja oseb na seznamu še ni seznanil z namero, da bodo določeni za delegate. V skupini »Jugoslovani« najdemo na seznamu poleg Šušteršiča še dve imeni: Korošec in Vuković! Torej ime predsednika Jugoslovanskega kluba in njegovega člana iz Dalmacije. Pri slednjem je v oklepaju celo pripisano: »če bi bil zadržan, njegova gospa«. Takšna nenavadna rešitev je znamenje, da je Mataja zelo želel okrepiti jugoslovansko delegacijo. Celo s predsednikom Jugoslovanskega kluba, iz katerega se je bil Šušteršič pravkar izločil. Ali je bil predlog dan v dogovoru s Korošcem, tega ni mogoče razbrati. Iz internega zapiska referenta v zunanjem ministrstvu, datiranega s 1. februarjem 1918 in namenjenega zunanjemu ministru, je razbrati, da se je v izbiro delegatov vpletla v teku januarja celo cesarica Zita. Na njenem seznamu Korošca ni! Pač pa dr. Janko Brejc iz Celovca, msgr. Johann (pač Fran) Binicki iz Senja, dr. Franjo Milobar iz Zagreba, msgr. Anton Akšamović iz Djakova in Vancaš iz Sarajeva. Tudi Vukovića ni na cesaričinem seznamu. Že zdavnaj, do 3. januarja 1918, je zadevo načelno odločil zunanji minister sam: pustiti ven samo tiste, ki so se bili udeležili že prvega kongresa IKU! Med dejanskimi udeleženci drugega kongresa IKU pa vendar najdemo vrsto novih delegatov iz Avstroogrške, predvidenih na cesaričinem seznamu, celo Vancaša iz Sarajeva. A niti Brejca niti drugih Hrvatov. Le Šušteršiča.²² Iz spominskega zapiska Frana Biničkega iz leta 1922 je razbrati, da so njega in druge tedaj z Dunaja res vabili, naj se udeleže kongresa v Zürichu, a da je to odklonil s svojega narodnega stališča.²² Ker se ime dr. Korošca v cesaričinem seznamu ne ponovi, lahko domnevamo, da je že v teku januarja udeležbo odklonil ali pa so ga spričo protiavtstrijske radikalizacije Jugoslovanskega kluba organizatorji kar sami prečrtali. Omenjena radikalizacija se je razločno pokazala z manifestativno podporo, ki jo je Jugoslovanski klub dal protiavtstrijski »trikraljevski« (6. januarja) izjavi Češkega svaza. Zdaj bi si bilo že težko predstavljati, da bi Korošec sledil Šušteršiču v akciji krog IKU, saj bi tvegal, da ga Jugoslovanski klub desavuirala. Podobno velja tudi za primer Vukovića.

Poročila avstroogrskih diplomatov o drugem kongresu IKU so še bolj skopa in manj informativna kot o prvem. O napredku svojega podviga jim organizatorji niso bili pripravljani kaj dosti povedati. Verjetno, ker so sami bili razočarani nad pičlimi rezultati.

Vicekonzulat v Lausanni je poročal šele dva tedna po koncu zborovanja, 15. februarja 1918. Kot prvi podatek navaja, da sta na kongresu bila navzoča dva Francoza. Poznejša uradna poročila tega niso potrdila. »Poleg čisto katoliških interesov,« nadaljuje vicekonzul, »so govorili tudi o splošnih vprašanjih (mir, Belgija itn.). Pri tem je Erzberger zatrdil, da nemška vlada Belgije v nobeni obliki ne namerava anektirati. – V celem so se dogovorili za utrditev katoliške organizacije, posebno pa še glede miru.«

Dan pozneje, 16. februarja, je generalni konzul v Zürichu Maurig poročal v Bern poslaniku Musulinu: »Iz pogovora z urednikom Baumbergerjem (generalnim tajnikom IKU), sem dobil vtis, da je tokratni katoliški kongres obrodil zares le ‚moraličen‘ uspeh. Baumberger ni stvarno hotel ničesar dodati tistemu, kar je bilo sporočeno tisku.«²⁴

V sporočilu IKU za tisk je bilo rečeno, da se je kongresa udeležilo približno (!) 50 katoliških predstavnikov iz devetih držav, ki pa niso naštete. IKU je od svoje ustanovitve utrdila svoj položaj predvsem v nekaterih nevtralnih državah, ki prihajajo v poštev (!), v državah če-

²¹ Prva odločitev, 158–161. – Isti, Zunanji odmevi deklaracijskega gibanja, Zgodovinski časopis, 43, 1989, 1, 59–64. – Isti, Istorija Jugoslavije do 1941, Enciklopedija Jugoslavije, 2. izdaja, 6. knj., Zagreb, 1990, 259.

²² HHStA-MdA.

²³ Ignatus /Fran Binički/, Nepoznati borci za slobodu Hrvatske. V: Hrvatska duša. Almanah hrvatskih katoliških svečenika, II, 1923, 335. (»Kad su Habzburzima već bežali miševi iza rožnika, sjetili su se neki, da zovu i hrvatske dobrijane na državne troškove u Švicarsku, eda sa Šušteršičem Karlu lažljivome spase prestolje. Odgovorih pozivaču, da ne mogu doći ni na državne troškove. Preporučih prijatelja dra Šimraka, jer znađjah, da misli kao ja. Nu ne podje ni on ni ja.«)

²⁴ HHStA-MdA, Vicekonzulat Lausanne, Z. 31/pol., 15. februar 1918 in Generalni konzulat Zürich, 28/pol., 16. februar 1918.

tverne zveze in pa na Poljskem, v Ukrajini in v Litvi. V antantnih državah pa se ji »tu in tam svetlik«. Kongres je podprl papeževo mirovno noto in hkrati obžaloval, da prizadevanja svetega očeta vzbujajo vse bolj strasten odpor. Posebej je obžaloval ovire, ki se postavljajo Svetemu sedežu v meddržavnem občevarstvu. O tej problematiki je sprejel dve resoluciji in adresi na papeža. Kongres je podprl ustanavljanje mednarodnopравниh odborov v posameznih državah, ki naj delajo za ureditev mednarodnih vprašanj in za razširitev mednarodnega prava na krščanski podlagi. Posebne resolucije kongresa so bile namenjene socialnim vprašanjem delavstva, srednjega stanu in kmetov po končani vojni v smislu enciklike *De rerum novarum*. IKU namerava ustanoviti posebno podružnico v kraju bodoče mirovne konference in priporoča vsem državam, naj svojim delegacijam na mirovni konferenci pridružijo tudi izvedence za katoliška cerkvena vprašanja. Vnovič so bili poudarjeni visoki cilji IKU: zbližanje katoliških ljudstev zemeljske oble v znamenju krščanske ljubezni, iskrena sprava med narodi, zagotovitev njihove boljše prihodnosti, predvsem pa čimprejšnji mir v smislu visokih papeževih namer.

Šušteršič je o züriškem kongresu objavil poročilo, ki je sicer ostajalo v okviru uradnega naznanila tisku, a je prireditev prikazalo kot »mirovni shod katoličanov iz centralnih in nevtralnih držav.«²⁵

V začetku maja je izšlo obsežno poročilo o II. kongresu (konferenci) IKU v posebni brošuri, ki pa ni bila za javnost. Razpečevali so jo po zaupnih poteh.²⁶ V njej je najti nekaj zanimivih nadrobnosti.

Švicarji so sicer opozarjali, da se v modernem času zelo očitno uveljavlja določen demokratski tok, vendar so tudi oni pristajali na »člaščenje konservativnih nazorov in državo ohranjajočih načel«, ki da so temeljni za IKU. Vendar je treba oboje uskladiti s katoliškega stališča. Posebna naloga IKU naj bo, da razreši vprašanje o skladnosti sloge in enotnosti katolikov vseh dežel z njihovo narodnostjo in njihovim patriotizmom.

Tokrat je izmed južnih Slovanov Avstroogrske bil poleg Šušteršiča navzoč še sarajevski župan Vancaš. Oba sta sodelovala v razpravi o stališču do papeževe mirovne note. V tej razpravi je prišlo do značilnega spraševanja, ali ni papež, ko je v svojem božičnem nagovoru omenil Palestino, pravzaprav že načel teritorialne probleme, ki se jim je IKU sicer tako skrbno izogibala. Diskutanti so si drug drugemu zagotavljali, da temu ni tako, kajti nagovor je, v razliko od note, le verska enunciacija in v njej papež govori le o svetih krajih, ne pa o palestinskem vprašanju. Diskutanti so zavrnilo željo, da bi v resoluciji omenili belgijsko vprašanje, sklicujoč se na to, da je že prvi kongres IKU sklenil, da se s teritorialnimi vprašanji ne bo pečal. V diskusiji je bila sicer izražena želja, »da bi se na belgijskem mostu doseglo združenje katolikov najrazličnejših dežel.« Toda tudi takšni formulaciji se je kongres izognil, vsekakor prilagojeno vojni diplomaciji Nemčije. Celo predlog, naj bi se kongres v znamenje podpore papeževi mirovni noti obrnil na škofo vseh predstavljenih držav, naj priredijo dan molitve za mir, je naletel na ugovor, da bi takšna manifestacija lahko vzbudila v antantnih državah nezaželen vtis in bi utegnila bolj služiti razcepu kot pa enotnosti med katoliki. Temu pomisleku se je pridružil tudi Šušteršič. V debati o mednarodnopravem položaju papeža je Baumberger opozoril na zadevno zagotovilo vlad Antante Italiji v londonskem paktu, kar je zdaj (po objavi tega dokumenta s strani sovjetske ruske vlade) dokazano. Kongres se ni odločil, da bi za Sveti sedež zahteval polno suverenost, češ da za kaj takega ni pravi trenutek. V adresi na papeža je govoril samo o njegovi svobodi in neodvisnosti, ki da jo zahtevajo interesi Cerkve in človeštva. V resoluciji v podporo papeževe mirovne note je med drugim kot podlaga za mir zaostreno konservativno stališče. Mir je mogoč le, če zavrtnemo veliko zmoto, da »izvir vsake človeške oblasti ne prihaja od Boga, stvarnika in gospodarja sveta, marveč od svobodnega odločanja ljudi.« (»Die Bürgschaft . . . ist nur gegeben, wenn man den grossen Irrtum ablehnt, ‚den Ursprung jeder menschlichen Gewalt nicht von Gott, dem Schöpfer und Herrn der Welt, sondern von der freien Entschliessung der Menschen herzuleiten.‘) Stavek je treba navesti tudi v izvorniku, ker je Šušteršičevo glasilo v slovenskem prevodu njegov smisel popolnoma preobrnilo.²⁷

²⁵ Resnica, 16. februar 1918, 9.

²⁶ Die II. Konferenz der Internationalen katholischen Union in Zürich vom 29. – 31. januar 1918 (51 strani malega formata).

²⁷ Resnica, ista številka: »To pa jamči le tedaj za plodonosen uspeh, če se odpovemo veliki zmoti, da nobeno človeško nasilje ne izvira od Boga, Stvarnika in Gospoda sveta, ampak iz proste odločitve ljudi.«

Resolucija s takšnim stavkom ni samo zavrnila vsakršno revolucijo, temveč tudi temeljno demokratično načelo o ljudski suverenosti. S takšnimi političnimi poudarki si IKU v tistih časih pač ni mogla obetati kakega posebnega uspeha niti v lastnih državah, od koder je prihajala, kaj šele v širokem svetu.

Dejavnost IKU in sklepi drugega kongresa niso izrazili prav ničesar, kar bi se lahko tolmačilo kot zadržanost do vojne diplomacije Nemčije in njenih zaveznikov. Če je bilo res kaj razprav o belgijskem vprašanju, o tem v poročilu ni bilo sledu. Tudi struktura v IKU predstavljenih držav je le preveč zvesto odsevala rezultate nemškega prizadevanja za enostransko oblikovanje političnega zemljevida na vzhodu Evrope, med Nemčijo in sovjetsko Rusijo. To je bil pač glavni razlog, da v nadaljnjih mesecih IKU ni doživela nikakršnega uspeha, niti ni zapustila za seboj kake trajnejše sledi. Vatikanska politika ji je sicer dala določeno podporo, vendar od tega očitno ni bilo koristi niti za IKU, niti za pozicijo Vatikana samega v času mirovnih konferenc po vojni.

Četrtrič v Švici

Drugi kongres IKU je sklenil, da je treba končno nekaj storiti za definitivno organizacijo, predvsem ustanoviti pravi sekretariat. Dotlej se je menda vse dogajalo kot nekakšna zasebna marljivost generalnega tajnika, urednika Baumbergerja. Zdi se, da se stvari tudi po 31. januarju 1918 niso premaknile z mrtve točke. O tem priča poročilo, ki ga je 19. marca 1918 napisal generalni konzul v Zürichu za poslanika v Bernu. Kak dan poprej sta ga namreč obiskala državnozborska poslanca dr. Šušteršič in dr. Mataja. Prišla sta v Švico poiskat urednika Baumbergerja, »da bi končno prišli do ustanovitve tajništva katoliške unije«. Oba sta šla tudi v Bern na posvet z nekaterimi švicarskimi poslanci in časnikarji, seveda le s katoliškimi. Konzul takole govori o uspešnosti obeh emisarjev: »Če ne štejemo aktiviranja tajništva, ki ga lahko kmalu pričakujemo, se zdi, da gospoda nista dosegla kakega bistvenega uspeha. V romanski Švici se kažejo odpori, ki bi se jih dalo le težko premostiti. Pa vendar se zdi, da so prišli tako daleč, da bo prek zahodne Švice spostavljena zveza s katoliškimi krogi v Franciji, z namenom, da bi v zanesljivi obliki dobili novice o tamkajšnjih razpoloženjih in prizadevanjih v pacifistični smeri. Deželni glavar Šušteršič se je podal 19. čez Buchs na Dunaj, dr. Mataja pa je potoval še v Chur . . . in se je šele v petek ali soboto vrnil na Dunaj.«

Tako je torej »uspešnost« IKU presodil generalni konzul Maurig na podlagi izjav Šušteršiča in dr. Mataje. Če nič drugega, iz njegovega poročila zanesljivo izvemo, da je Šušteršič v marcu 1918 še četrtrič potoval v Švico.²⁸

Zadnji akt v političnem arhivu zunanjega ministrstva na Dunaju v zvezi z IKU je dopis avstroogrškega poslanika v Bernu Musulina z dne 8. maja 1918. Poslanik pošilja 30 izvodov brošure o januarskem kongresu IKU in obenem sporoča o vsebini pisma, ki ga je Baumberger naslovil na kardinala Pifflo na Dunaju. To pismo zadeva namen ustanoviti pri bodoči mirovni konferenci posebno tajništvo IKU. Glede njegove narodnostne sestave je bilo sklenjeno, naj bo v njem tudi en Avstrijec »kot predstavnik glavne katoliške sile«. Najprimernejši bi bil dr. Ignaz Seipel in kardinal Piffel je naprošen, da ga za to pridobi.

Razume se, da bi dr. Seipel po tej zamisli predstavljal Avstroogrsko kot celoto. Prav v tistih dneh pa so se antantne vlade in pa vlada ZDA odločile, da je treba vojno usmeriti k dokončnemu vojaškemu obračunu z vsemi centralnimi državami, in da to za Avstroogrsko pomeni njeno razbitje. S tem so tudi vsi načrti IKU padli v vodo, potem ko se je že zdavnaj izkazalo, da za njimi ni nobene resne volje kogarkoli zunaj Nemčije in Avstrije in nekaterih Švicarjev.

V antantnih državah so IKU ves čas sprejemali kot le nemško maslo. Baumberger je na II. kongresu o tem poročal z besedami: »V začetku je bilo vse brezizgledno. Brž ko se je končal prvi kongres februarja lani, jè veliki tisk v Parizu, Londonu in Rimu spustil pravo točo napadov na IKU – v Parizu se je posebno izkazal »Bonnet Rouge« gospoda Caillauxa . . . Züriško konferenco so razvpili kot berlinsko spletko, IKU so mrcvarili kot brezvoljno orodje centralnih sil – tudi katoliški pariški »La Croix« in londonski »The Tablet« nista zaostajala,

²⁸ HHStA-MdA, Generalni konzulat v Zürichu, No. 84/pol., 19. marec 1918.

četudi z nekoliko milejšimi glasovi. Vladni tisk vseh treh omenjenih prestolnic je poskušal pritisniti na Sveti sedež, da bi odrekel priznanje IKU ali jo vsaj zamolčal . . . « Kot pomemben uspeh je Baumberger navedel, da je eden najuglednejših francoskih cerkvenih listov, »Les Nouvelles Religieuses« v Parizu, 1. marca 1917 vendarle natisnil vse resolucije, ki jih je sprejel prvi kongres IKU, četudi s pripombo, da to stori zaradi dokumentiranosti in da ima mnoge pridržke, zlasti zaradi dejstva, da so pri resolucijah sodelovali vplivni nemški politiki, posebno Erzberger. Prvi odgovor Vatikana na adresu IKU (datiran 2. marca 1917) je zato bil sprejet kot soglasje in podpora akciji.²⁹

Še z večjim zmagoslavjem je generalni tajnik IKU Baumberger objavil 4. maja 1918 v svojem dnevniku odgovor vatikanskega državnega tajnika kardinala Gasparrija drugemu kongresu IKU. Odgovor sicer ni bil hiter (datiran z 11. aprilom 1918 je prispel naslovniku še znatno pozneje), a bil je zelo določen. V njem Vatikan ni le izrecno in s poudarkom podprl akcijo IKU, marveč je tudi nenavadno razločno in z ostrimi besedami obsodil nasprotnike papeževe mirovne pobude, ki so bili izenačeni tudi z nasprotniki IKU. Imenoval jih je »nesrečne brate, podobne vročično blodnim bolnikom (simili a malati deliranti), ki zavračajo ljubečo in usmiljeno roko, ki jih hoče rešiti in ki z nehvaleznostjo poplačujejo ljubezen očeta.« Baumberger je v svoji vznichenosti nad takšnim odgovorom nemudoma naznanil zmagovit razvoj IKU, in to kar v svetovno katoliško zvezo.³⁰

In še petič v Švici

Iz dnevnega tiska je slovenska javnost 12. oktobra 1918 izvedela, da je bil Šušteršič ponovno v Švici in da se je od tam »te dni pripeljal na Dunaj«.³¹ Pojavila so se sumničenja, ali ni bil tam na željo vlade ali celo cesarja.³² Pozno ponoči 17. oktobra je uredništvo »Novic« dobilo od Šušteršiča kot deželnega glavarja Kranjske uradno izjavo. V njej najprej izreče svojo zvestobo majniški deklaraciji, se zavzame za takojšnje konstituiranje jugoslovanske države in napove, da bo novoustanovljeni narodni vladi rad izročil posle. V sklepnem odstavku pa zatrjuje: »V Švici sem se mudil zgolj po nalogu deželnega odbora, da izvedem njegove formalne sklepe v gospodarskem interesu kranjske dežele. Vse drugo so prazne kombinacije brez podlage.«³³

Da Šušteršič ni svojega bivanja v Švici v tistih kritičnih dneh izkoristil še za kak drug namen, je prav neverjetno. Znamenje, da je bil dejaven tudi politično, je članek z njegovim podpisom, ki ga je 8. oktobra 1918 objavil švicarski dnevnik »Neue Zürcher Zeitung« z naslovom »Wilsonov mir«. (Morda pa je šlo za »Neue Zürcher Nachrichten«, s katerega urednikom Baumbergerjem je bil dobro znan iz dejavnosti IKU? Podobnost imen obeh listov je prevelika, da ne bi moglo priti v uredništvo »Resnice« do zamenjave.) Članek se v čisto splošnih izrazih zavzema za to, da vse države formalno priznajo Wilsonova mirovna načela, glede na dejstvo, da se vojna bliža koncu in da bi nadaljnje vojskovanje ne imelo več nobenega smisla. Namesto starih mednarodnih pogodb in tajnih dogovorov naj se v mednarodnih odnošjih uveljavi zakonik zveze narodov. Noben mednarodni problem ni bil neposredno omenjen. Le posredno bi članek lahko pomenil, da Šušteršič poskuša ustvariti razpoloženje za razveljavitev londonskega pakta glede novih meja Italije nasproti Avstroogrski oz. Jugoslaviji, pač v smislu načela, da naj bo ta razmejitev etnična, kakor je to priporočala deveta izmed znanih 14 Wilsonovih točk iz januarja 1918. leta.

Ni dokaza, da bi bil Šušteršič sploh kdaj prišel v neposreden stik s francoskimi katoliškimi politikami. Niti ni nikjer sledu o tem, da bi oni imeli kak poseben načrt za rešitev jugoslovanskega vprašanja, še manj o tem, kaj bi bilo s Slovenci, kakor bi se dalo razumeti Škerbčev spominski zapis. Res je Šušteršič tik pred koncem njunega izhajanja pisal v »Resnici« in v »Novicah« o zamisli »Podunavskih Zedinjenih Držav«, a le kot o svoji lastni ideji, ne tudi koga drugega.

²⁹ Navedena brošura o II. kongresu IKU, 9 in 31.

³⁰ Der Papst und die internationale katholische Union, Neue Zürcher Nachrichten, 14. Jg. 4. maj 1918, Nr. 122.

³¹ Resnica, 12. oktober 1918, 43.

³² Novice, 15. oktober 1918, 89.

³³ Novice, 18. oktober 1918, 92.

Malo verjetno je, da ne bi povedal, da zamisel ni samo njegova lastna, če bi bil imel za to kako oporo. V članku postavlja ob Jugoslavijo, ki bi sama bila izolirana in izročena vplivu Italije kot edine velike sosednje države, alternativo njenega obstoja kot sestavnega dela podonavske federacije. »Nerazmerno ugodnejša je pozicija jugoslovanske države kot ena Podunavskih Zedinjenih Držav,« piše Šušteršič. »K tem Podunavskim Zedinjenim državam štejem vse tiste narodne države, ki se izcimijo iz sedanje habsburške monarhije.« Za to alternativo govori ekonomska povezanost in tradicija večstoletnega skupnega življenja. Jugoslavija naj se na podlagi suverenosti in neodvisnosti svobodno odloči za takšno skupnost držav, zraslih na tleh habsburške monarhije. Dinastično vprašanje ostaja odprto za poznejše reševanje. Iz cele dikcije je očitno, da Šušteršič misli na Jugoslavijo brez Srbije in Črne gore, kot sploh na podonavsko zvezo držav zgolj v mejah habsburške monarhije, četudi v »Novicah« dopušča tudi širši ali ožji teritorialni obseg P.Z.D.

Verjetno se na to zamisel kot tudi na njegova prejšnja prizadevanja v območju IKU nanaša tisto, kar je v letu 1922 Šušteršič zapisal v svoji znani opravičevalni brošuri. »Propagiral sem tedaj separaten mir in lansiral iz Švice, s pomočjo nevtralnih prijateljev, tozadevne projekte. (Govori torej o svojih lastnih idejah, ne o idejah koga drugega, npr. francoskih katolikov. Op. J.P.) Po teh projektih naj bi se Avstro-Ogrska, tj. cela monarhija, pod pritiskom antante federalizirala, spremenila v federacijo svobodnih narodov po švicarskem vzorcu. Argumentiral sem, da je to za antanto boljše kot razsul Avstrije, ker slednji privede sčasoma vendar le do ojačenja Nemčije. Federaliziranje monarhije pa spravi avstrijske Nemce in pa Madžare pod slovansko, antanti prijazno vodstvo.«³⁴ To pač ne bi bila federacija, ki bi se sestavila po svobodni odločitvi neodvisnih suverenih narodnih držav. Pa tudi slovanska večina v njej je bila vprašljiva, saj je bilo gotovo, da bi po zedinjenju Poljske Poljaki in morda tudi Ukrajinci iz nje bili iztrgani. Sploh pa sam pravi, da je vse delo bilo zaman.

IKU ne uradno ne neuradno nikoli ni bila prostor, kjer bi se sestavljali ali vsaj razpravljali kakšni načrti za mirovno ureditev Evrope. Udeležba dr. Ivana Šušteršiča pri njenem delu ali pa v njenem območju slovenski politiki ni prinesla nobenega vidnega rezultata.

³⁴ Resnica, 26. oktober 1918, 45 in Novice, 26. oktobra 1918, 99.

³⁵ Dr. Ivan Šušteršič, Moj odgovor (Ljubljana), 1922, Samozaložba, 49.

Zusammenfassung

DAS WIRKEN VON DR. IVAN ŠUŠTERŠIČ IN DER SCHWEIZ IN DEN JAHREN 1917–1918

Janko Pleterski

Zu Beginn des Jahres 1917 erfuhren die jugoslawischen Emigranten in der Schweiz von Dr. Ivan Šušteršičs Anwesenheit auf dem »katholischen Kongreß«, und sie versuchten, mit ihm Kontakt aufzunehmen. Auf geheimen Umwegen willigte Šušteršič in ein Treffen ein. Überzeugt vom Sieg der Mittelmächte lehnte er eine Zusammenarbeit ab. In seinen Aufzeichnungen erwähnt Šušteršič diese Kontaktaufnahme nicht. Es handelte sich um den Gründungskongreß der Internationalen Katholischen Union (IKU), der am 13. und 14. Februar 1917 in Zürich stattfand. Initiator war ein deutscher katholischer Abgeordneter, die führende Persönlichkeit des Zentrums Mathias Erzberger. In seinen Erinnerungen hat er Idee und Ausführung nur kurz beschrieben. In der vorliegenden Abhandlung werden die Tätigkeit der IKU und das Mitwirken von Šušteršič, der in diesem Zusammenhang gleich viermal in die Schweiz reiste, anhand des Materials im Österreichischen Staatsarchiv in Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politische Abteilung des Ministeriums des Äußern, rekonstruiert.

Im Herbst 1915 begannen die Schweizer Gespräche über ein internationales Katholikentreffen mit Erzberger zu führen. Sie nahmen auch Kontakt auf zu den Katholiken Spaniens und Hollands, die dem Vorschlag für ein Treffen zustimmten, während die Katholiken in Frankreich und Belgien die Idee entschieden ablehnten. Die Beziehungen zu den Iren waren äußerst schwierig. Die Berichterstattung für die Katholiken im Vierbund übernahm Erzberger. Über eine geheime Verbindung von Šušteršič mit der jugoslawischen Emigration gibt es im Material des erwähnten Ministeriums keine Spur. Es kann nicht mit Sicherheit behauptet werden, er hätte damals oder auch irgendwann

später keinen Kontakt zu irgendwelchen Franzosen aufgenommen. Doch ist das nicht wahrscheinlich. Šušteršič wurde Mitglied des Zentralkomitees der IKU und soll den Kontakt zu diesem auch später gehalten haben. Seine häufigen Reisen in die Schweiz beunruhigten die österreichischen Agenten, wenn sie auch seine Loyalität nicht anzweifeln. In den Tagen vom 29. bis zum 31. Januar 1918 traf man in Zürich zur zweiten Konferenz der IKU zusammen. Die Schweizer verwiesen auf dem Kongreß darauf, daß sich überall in der Welt eine demokratische Strömung geltend mache, doch einigten auch sie sich auf die »Respektierung der konservativen Anschauungen und der staatserhaltenden Grundsätze« als grundlegender Prinzipien der IKU.

Eine besondere Aufgabe der IKU sollte darin bestehen, die Frage des Einklangs von Eintracht und Einheitlichkeit der Katholiken aller Länder mit deren Nationalität und deren Patriotismus zu lösen. Den Wunsch, in der Resolution auch die belgische Frage zu berühren, lehnten die Diskutanten ab, unter Berufung auf einen schon beim ersten Kongreß der IKU gefaßten Beschluß, sich mit Territorialfragen nicht zu befassen. Sogar der Vorschlag, der Kongreß möge sich im Zeichen einer Unterstützung der päpstlichen Friedensnote an die Bischöfe aller dort vertretenen Staaten wenden, um die Abhaltung eines Friedensgebets anzuregen, stieß auf Ablehnung, mit der Begründung, eine solche Manifestation könnte bei den Entente-Staaten einen unerwünschten Eindruck verursachen und eher zu einer Spaltung als zur Einheit unter den Katholiken führen. Diesem Bedenken schloß sich auch Šušteršič an. Eine angenommene Resolution verwarf jegliche Revolution, aber auch den demokratischen Grundsatz der Volkssouverenität. Die Struktur der in der IKU vertretenen Staaten spiegelte die Ergebnisse des deutschen Strebens nach einer einseitig gestalteten Landkarte Europas wider.

In den darauffolgenden Monaten verzeichnete die IKU keinen Erfolg und hinterließ keine Spuren, die von Dauer gewesen wären. Von der vatikanischen Politik erhielt sie zwar eine gewisse Unterstützung, doch hatte diese keinen Nutzen, weder für die IKU noch für die Position des Vatikans zur Zeit der Friedenskonferenzen. In den Entente-Staaten wurde die IKU die ganze Zeit als etwas Unangenehmes, als etwas, was ihnen die Deutschen eingebrockt hätten, angesehen.

Aus der Presse erfuhr die slowenische Öffentlichkeit am 12. Oktober 1918, daß Šušteršič wiederholt in der Schweiz gewesen sei. Einer offiziellen Äußerung nach habe er dieses (fünfte) Mal dort nur im Auftrag des Landesausschusses gewelt, um dessen wirtschaftliche Beschlüsse in die Tat umzusetzen. Es liegt kein Beweis vor, Šušteršič hätte je in persönlichem Kontakt mit den französischen katholischen Politikern gestanden. Ebenso wenig gibt es Anzeichen davon, sie hätten einen besonderen Plan zur Lösung der jugoslawischen Frage gehabt. Šušteršič schrieb zwar kurz vor Kriegsende über die Idee der »Vereinigten Donaustaaten«, betrachtete dies jedoch nur als seine persönliche Ansicht. Die IKU war weder offiziell noch inoffiziell der Ort, wo irgendwelche Pläne zu einer friedlichen Ordnung Europas verfaßt oder mindestens erörtert worden wären. Die Teilnahme von Dr. Ivan Šušteršič an der Tätigkeit der IKU brachte der slowenischen Politik kein sichtbares Ergebnis.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1992 izhaja že njen 63. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SLO-62001 Maribor, Partizanska 5.